

Kennisplatform
Leefbaar en Kansrijk Groningen

Inzicht in impact

De gevolgen van de
gaswinning voor de
bewoners van Groningen

Kennisoverzicht
juli 2019 – juli 2020

Cultuur, identiteit en binding

In de vorige literatuurstudie (Busscher *et al.*, 2020) stelden we vast dat er meer onderzoek nodig is naar cultureel erfgoed in het gaswinningsgebied. Het gaat om onderzoek naar de gevolgen van de gaswinning op cultureel erfgoed, het behoud en herstel van erfgoed in het kader van schadeherstel en versterkingsoperatie (i.s.m. bewoners en erfgoedeigenaren) en het integreren en verbinden van kennisgebieden (bijvoorbeeld architectuur, bouwkunde, geschiedenis). Er werd gesteld dat een goed begrip van cultureel kapitaal essentieel is om in de versterkingsopgave de leefbaarheid op lange termijn te kunnen borgen. Om dit te realiseren is meer kennis nodig over de rol die cultuur, erfgoed en identiteit spelen en kunnen spelen in de toekomst. Er werd gesignaleerd dat het Erfgoedprogramma van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en het Nationaal Programma Groningen (NPG) stappen in de goede richting zouden kunnen zijn voor het opzetten van een visie op het erfgoed in de provincie.

Een onderzoek van ingenieursadviesbureau SWECO in opdracht van de Provincie Groningen, richtte zich op het toeristisch imago van Groningen. Uit dit onderzoek bleek dat de gaswinningsproblematiek af doet aan de aantrekkelijkheid van de stad en de regio voor bezoekers. In de literatuurstudie werd ook geconcludeerd dat, hoewel er mogelijkheden zijn om te investeren in het imago van Groningen, dergelijke investeringen nadrukkelijk niet ten koste mogen gaan van de schadeafhandeling en de versterking van huizen.

5

5.1
Cultureel erfgoed en identiteit
236

5.2
Imago, trots en binding
238

5.3
Erfgoed
240

5.4
Samenvatting en toekomstig onderzoek
243

Introductie

In dit hoofdstuk bespreken we onderzoeken en rapporten over cultuur, identiteit en binding. Met betrekking tot dit onderwerp zijn vooral recente publicaties over erfgoed en het Erfgoedprogramma belangrijk. Er is geen tot weinig onderzoek gepubliceerd dat direct betrekking heeft op identiteit, imago of trots. Wel zijn er publicaties over (cultureel) erfgoed van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) en het Nationaal Programma Groningen (NPG) verschenen, waarin ook wordt benadrukt dat erfgoed in belangrijke mate bijdraagt aan gebiedsidentiteit. Dit zullen we in de verschillende paragrafen van dit hoofdstuk kort bespreken.

In lijn met de vorige literatuurstudie, beginnen we met een blik op cultureel erfgoed en identiteit (5.1). Vervolgens bespreken we een publicatie met betrekking tot het imago van Groningen als woonplaats, vestigingslocatie en toeristische bestemming (5.2). In de laatste paragraaf gaan we in op erfgoed en het Erfgoedprogramma van de Nationaal Coördinator Groningen en het Nationaal Programma Groningen (5.3). We sluiten af met een korte samenvatting en enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek (5.4).

Meer kennis nodig over cultuur, erfgoed en identiteit

5.1 Cultureel erfgoed en identiteit

Landschap en stad dragen bij aan thuisgevoel

In de vorige literatuurstudie werd het belang van cultuur erfgoed en gebiedsidentiteit benadrukt, onder andere omdat het de binding van bewoners met het gebied positief kan beïnvloeden (Busscher *et al.*, 2020). Dit komt ook naar voren in de recente voortgangsrapportage van de NCG (2020) over het Erfgoedprogramma. In de voortgangsrapportage signaleert de NCG dat de landschappelijke en stedenbouwkundige kenmerken de provincie Groningen in belangrijke mate de gebiedsidentiteit van de provincie vormen. Gebiedsidentiteit speelt volgens het rapport een belangrijke rol in de leefbaarheid van een gebied. Landschappelijke en stedenbouwkundige kenmerken bepalen de sociale en fysieke kwaliteit van een gebied. Bovendien dragen ze bij aan een gevoel van herkenning en 'thuis voelen'.

Ook het NPG richt zich, in samenwerking met de NCG, op cultureel erfgoed en gebiedsidentiteit. Het NPG heeft het Omgevingskwaliteitsteam (OKT) opgericht om zich te laten adviseren over cultureel erfgoed en identiteit.¹ Naar aanleiding van de voortgangsrapportage van het Erfgoedprogramma, schreef het OKT een advies over erfgoedbeleid gericht aan de NCG (NCG, 2020 – bijlage 2 voortgangsrapportage Erfgoedprogramma).

¹ Het Omgevingskwaliteitsteam bestaat uit Daan Zandbelt (Rijksadviseur voor de fysieke leefomgeving, College van Rijksadviseurs), Francien van Soest (Provinciaal bouwmeester Groningen), Theo Hoek (Libau) en Jeroen de Willigen (oud-stadsbouwmeester Gemeente Groningen).

Bouw Gronings

Uitgelicht

Er zijn verschillende initiatieven die inspelen op de wens om in Groningen te herstellen, versterken en bouwen mét behoud van de unieke Groningse gebiedsidentiteit. In juli 2020 lanceerden Platform GRAS en adviesorganisatie Libau de manifestatie “Bouw Gronings”.² Het doel van dit initiatief is om regio-specifieke ontwerp, waarmee rekening wordt gehouden met wat kenmerkend is voor Groningen, te stimuleren. Bouw Gronings zet zich in voor het zichtbaar houden van de kenmerkende DNA in Groningen en de eeuwenoude gelaagde schoonheid van het gebied. Verschillende belanghebbenden - initiatiefnemers, opdrachtgevers, bouwers, architecten, ontwerpers, bewoners - worden samengebracht. Er wordt gewerkt met een curator die verschillende partners in een project samen kan brengen. Ook wordt op verschillende manieren, bijvoorbeeld door middel van lezingen, excursies of krantenartikelen, de verbinding met een breder publiek gezocht om zo aandacht te vragen voor het Groninger cultuurlandschap.

De Gemeente Groningen maakte in november 2020 de aanstelling van Dianne Maas-Film als bouwmeester versterking bekend.³ Ze gaat zich bezig houden met visie en ontwerp bij versterking en dorpsvernieuwing in het aardbevingsgebied. De bouwmeester versterking gaat erop toezien dat het karakter van dorpen en wijken niet verloren gaat met deze processen.

Schadeherstel met behoud van unieke gebiedsidentiteit

² Schaap, Peter Michiel en Willems-Kruize, Tim (3 juli 2020) 'Bouw Gronings: samen naar een hernieuwde, Groninger bouwcultuur'. Online beschikbaar via <https://platformgras.nl/magazine/bouw-gronings> [Laatst geraadpleegd: 29 maart 2021].

³ Zie Gemeente Groningen (25 november 2020) 'Nathalie de Vries nieuwe stadsbouwmeester en nieuwe bouwmeester versterking Dianne Maas-Flim'. Online beschikbaar via <https://gemeente.groningen.nl/actueel/nieuws/nathalie-de-vries-nieuwe-stadsbouwmeester-en-nieuwe-bouwmeester-versterking-dianne> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021] en Langeler, Thereza (25 november 2020) 'Nathalie de Vries is de nieuwe stadsbouwmeester van Groningen. Dianne Maas-Flim wordt bouwmeester versterking', *Dagblad van het Noorden*. Online beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/Nathalie-de-Vries-is-de-nieuwe-stadsbouwmeester-van-Groningen.-Dianne-Maas-Flim-wordt-bouwmeester-versterking-26231696.html> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

In het advies dat het OKT in januari 2020 presenteerde aan het bestuur van het NPG, stelt het OKT dat erfgoedbeleid niet alleen objectgericht zou moeten zijn, maar ook de context van erfgoedobjecten in beschouwing zou moeten nemen. De relatie tussen het object en het landschap, de omgeving en de (cultuur-)historie is van groot belang. Hiermee zouden niet alleen objecten, maar ook dorpskernen, landschappen, en buurten als erfgoed kunnen worden aangemerkt. Het OKT stelt vast dat zo'n bredere blik op erfgoed binnen erfgoedvisies in toenemende mate belangrijk wordt gevonden. Om erfgoedbeleid op deze bredere manier vorm te kunnen geven, zouden 'gebiedsbiografieën' ten grondslag moeten liggen aan dit beleid.⁴ Met het opstellen van gebiedsbiografieën kan ook worden geïdentificeerd of en waar meer onderzoek nodig is. Zowel gemeenten als het NPG kunnen volgens het OKT een rol spelen in het opstellen van gebiedsbiografieën. Op objectniveau kan vervolgens beleid worden in- en aangepast aan de gebiedsbiografie.

5.2 Imago, trots en binding

Regio aantrekkelijk als
toeristische bestemming,
vestigingslocatie en
woonplaats

In de vorige literatuurstudie bespraken we een onderzoek naar het toeristisch imago van Groningen. We constateerden dat de aardbevingen het imago van Groningen negatief beïnvloedden, maar dat er ook mogelijkheden zijn om het imago te herstellen. In de afgelopen periode zijn geen

⁴ De term 'gebiedsbiografie' verwijst naar een instrument dat de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en kwaliteiten van een gebied in kaart brengt (zie: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2020). Gebiedsbiografie als basis voor ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving. Den Haag, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

nieuwe publicaties met betrekking tot het imago van Groningen verschenen. Wel is er aandacht uitgegaan naar het behouden, versterken en verbeteren van het imago van Groningen in het kader van het NPG. Nadat het NPG op 11 maart 2019 van start ging, publiceerde het in oktober 2019 haar programmakader (Nationaal Programma Groningen, 2019).

In het programmakader worden de hoofddoelen van het NPG uiteengezet. Daarnaast maakt het inzichtelijk hoe de bijdrage van activiteiten en initiatieven aan deze hoofddoelen kan worden getoetst, door het ontwikkelen van indicatoren en het vaststellen van referentiegebieden. Het NPG wil de effectiviteit van haar programma's en investeringen meten in termen van zowel brede welvaart als imago.⁵ Over het imago van de regio schrijft het NPG:

“We vinden het belangrijk om het unieke karakter van Groningen te behouden en te versterken. Het vergroten van de brede welvaart moet niet alleen merkbaar zijn voor inwoners, maar ook het imago van Groningen verbeteren. Groningen is aantrekkelijk als toeristische bestemming, vestigingslocatie en als woonplaats. Groningers kunnen trots zijn op hun eigen omgeving. Zo borgen we dat Groningen toekomstbestendig wordt en aantrekkelijk en uniek voor bezoekers en Groningers blijft” (NPG, 2019: 19).

Het gaat dus niet alleen over het toeristisch imago van Groningen – zoals het onderzoek besproken in de vorige literatuurstudie. Het NPG richt zich ook nadrukkelijk op het imago dat de regio heeft onder haar bewoners. Als bewoners de regio als aantrekkelijk vinden en het imago positief beoordelen, dan, zo is de veronderstelling, zegt dit dat bewoners trots zijn op hun regio en er graag (blijven) wonen.

Om te meten of programma's bijdragen aan het behouden, versterken en verbeteren van het imago van Groningen, heeft het NPG opdracht gegeven aan de Hanzehogeschool Groningen, adviesbureau For Love and Place en de Rijksuniversiteit Groningen om een imagomonitor te ontwikkelen.⁶ Met de monitor moet niet alleen gekeken worden naar het imago van Groningen onder niet-Groningers, maar ook naar het imago van Groningen onder Groningers. Begin 2021 zijn de eerste resultaten over het imago van Groningen in 2020 gepubliceerd. Omdat de publicatiedatum van dit nieuwe onderzoek buiten het tijdsbestek valt van dit kennisoverzicht, bespreken we het hier niet in detail.

⁵ Het begrip 'brede welvaart' gaat over welvaartsindicatoren die niet alleen economisch zijn maar ook gaan over bijvoorbeeld ervaren welzijn, inkomensgelijkheid, vrije tijd, gezondheid en de kwaliteit van de leefomgeving.

⁶ Voor meer informatie over de imagomonitor zie Nationaal Programma Groningen (2021) 'Niet-Groningers positiever over Groningen dan Groningers denken'. Online beschikbaar via <https://www.nationaalprogrammagoningen.nl/nieuws/2021/01/02/niet-groningers-positiever-over-groningen-dan-groningers-denken/> [Laatst geraadpleegd 25 maart 2021].

5.3 Erfgoed

Nu meer oog
voor erfgoed

Het Erfgoedprogramma is in 2017 gestart en heeft als doel de unieke Groningse gebiedsidentiteit te behouden.⁷ Het programma werd opgesteld in een samenwerking tussen de NCG, zes gemeenten in het aardbevingsgebied, de Provincie Groningen en de Rijksoverheid. Het Erfgoedprogramma geeft de gemeenschappelijke visie van deze partijen weer op het behouden van erfgoed in het aardbevingsgebied in het kader van schadeherstel en versterking. Ook het NPG, hoewel niet betrokken bij het opstellen van het Erfgoedprogramma, houdt zich met (cultureel) erfgoed bezig.

In 2020 publiceerde de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) een actualisatie en verbreding van het Erfgoedprogramma. De actualisatie en verbreding is opgezet in het kader van het Nationaal Programma Groningen (NPG). De publicatie is een uitwerking van de speerpunten geformuleerd in de Voortgangsrapportage 2019–2022 (zie ook Busscher *et al.*, 2020). In het rapport geven de erfgoedpartners betrokken bij het Erfgoedprogramma van de NCG een onderbouwing van de aanvraag van 20 miljoen euro bij het NPG. Voor het rapport hebben de NCG en de Provincie Groningen in het najaar van 2019 uitgebreid gesproken met de verschillende belanghebbende met betrekking tot erfgoed in Groningen.

⁷ Nationaal Coördinator Groningen (geen datum) 'Erfgoedprogramma'.
Online beschikbaar via <https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/erfgoed/erfgoedprogramma> [Laatst geraadpleegd 29 maart 2021].

Dorpshuis 't Zandt verplaatst naar monumentaal centrum

Als voorbeeld voor de ontwikkeling van toekomstbestendig erfgoed wordt 't Zandt in het rapport aangedragen (NCG, 2020). Het dorpshuis van 't Zandt moet versterkt worden en ligt aan de rand van het dorp. Midden in het dorp bevindt zich een cluster van drie monumentale panden die ook versterkt moeten worden, maar waarvoor geen bestemming was. Met behulp van een financiële bijdrage uit het Erfgoedprogramma kan het dorpshuis van de rand van het dorp naar het cluster van monumentale panden in het centrum worden verplaatst. Het fysiek en maatschappelijke toekomstbestendig maken van de panden wordt zo gecombineerd.

Tegelijkertijd is 't Zandt ook een voorbeeld waar tussen bewoners en gemeente conflict is ontstaan over (cultureel) erfgoed en identiteit.⁸ Aan de Hoofdstraat stond een pand, dat volgens bewoners wél en volgens de gemeente niet als 'karakteristiek' moest worden aangemerkt. Dat pand werd gesloopt. Op de plaats van het gesloopte pand wordt nu door Woongroep Marenland een blok van zes moderne huizen gebouwd. Dit naast de eeuwenoude Mariakerk in het dorp. Meerdere bewoners zijn verbolgen over de gebeurtenis maar ook over het proces. Niet alleen vinden ze dat de nieuwe huizen het karakter van het dorp aantasten, maar bovendien voelt men zich door gemeente en woningcorporatie onvoldoende serieus genomen en gepasseerd. Nadat er de indruk is gewekt dat gemeente en bewoners dit samen gingen bespreken, was het volgens hen ineens een voldongen feit waarbij geen rekening meer werd gehouden met hun inbreng en ook geen ruimte meer voor verdere inspraak. Dit wordt niet begrepen, waardoor bewoners zich geminacht voelen.

⁸ Zie bijvoorbeeld Van Hofslot, Gerdt (23 mei 2020) 't Zandt treurt om moderne nieuwbouw naast oude kerk,' *Dagblad van het Noorden*. Online beschikbaar via <https://www.dvhn.nl/groningen/t-Zandt-treurt-om-moderne-nieuwbouw-naast-oude-kerk-25692396.html> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

Op basis van het consultatietraject worden in het rapport vijf thema's voorgesteld die een leidraad moeten vormen in het uitwerken van een beleidsagenda.

Ten eerste stelt het rapport dat moet worden ingezet op **de ontwikkeling van toekomstbestendig erfgoed**. De toekomstbestendigheid heeft fysieke en maatschappelijke dimensies. Zo wordt de veiligheid en, waar mogelijk, de duurzaamheid van een gebouw meegenomen, maar speelt hierbij ook de veranderde maatschappelijke functie een rol.

Ten tweede wordt in het rapport gesteld dat niet alleen panden met een monumentale status, maar ook andere **kenmerkende panden** behouden moeten worden. Het Erfgoedloket en het Erfgoedadvies team ondersteunen financieel en met advies eigenaren van Rijks- en Gemeentelijke monumenten. Eigenaren van andere kenmerkende panden kunnen bij het Erfgoedloket terecht voor financiële steun. Anders dan bij monumentale panden, regelt de wet met betrekking tot kenmerkende panden alleen de bescherming van de buitenkant. In het kader van de Omgevingswet zien gemeenten kans om hier actiever over te communiceren om vooral eigenaren van kenmerkende panden bewuster te maken van de mogelijkheden.⁹

Ten derde wordt geconstateerd dat de uitvoering van regelingen voor het behoud van erfgoedobjecten wordt belemmerd door een gebrek aan vakpersoneel. Om dit te ondervangen moet worden ingezet op het **opleiden van vakpersoneel** en het **ontwikkelen van innovatieve werkwijzen** in restauratie. Dit benadrukt ook het OKT in haar advies over het Erfgoedprogramma aan de NCG. Ze stelt dat het ontwikkelen en delen van kennis en vakmanschap een belangrijke rol moeten spelen. Met het beter koppelen van bijvoorbeeld MBO, HBO en WO opleidingen die zich richten op landschap en erfgoed, kan het Erfgoedprogramma ook een bijdrage leveren aan een maatschappelijke opgave.

Ten vierde wordt de wens uitgesproken tot het aanhouden van een **flexibel erfgoedbudget**. De afgelopen jaren is gebleken dat de wensen van eigenaren van erfgoed fluctueren. Een flexibel budget maakt het ook mogelijk om in verschillende omstandigheden in te zetten op participatie van verschillende belanghebbenden.

⁹ Sinds 18 januari 2021 kunnen particuliere eigenaren van kenmerkende panden en gemeentelijke monumenten in het aardbevingsgebied een subsidie aanvragen voor onderhoud aan hun pand. Zie Provincie Groningen (geen datum) 'Regulier onderhoud kenmerkende panden en gemeentelijke monumenten (SOK).' Online beschikbaar via <https://www.provinciegroningen.nl/subsidies/cultuur/regulier-onderhoud-kenmerkende-panden-en-gemeentelijke-monumenten-sok/> [Laatst geraadpleegd 6 april 2021].

Tot slot zou **verduurzaming** als een rode draad door alle beleidsinstrumenten met betrekking tot erfgoed heen moeten lopen. Net als bij andere gebouwen, is verduurzaming ook bij erfgoedpanden belangrijk. De balans tussen het behoud van cultuurhistorische waarde en verduurzaming staat hierbij centraal. Het gaat zowel om verduurzaming met betrekking tot energie, als in het gebruik van (gerecyclede) materialen.

5.4 Samenvatting en toekomstig onderzoek

Groninger
cultuurlandschappen
alom geroemd

In lijn met de vorige literatuurstudie, concluderen we dat er in toenemende mate oog is voor (cultureel) erfgoed in het aardbevingsgebied. Verschillende instanties houden zich hiermee bezig. De samenhang tussen erfgoed, identiteit, leefbaarheid en binding wordt hierbij erkend. Bovendien maakt objectgericht erfgoedbeleid plaats voor erfgoedbeleid waarbij de context, zoals bijvoorbeeld een dorp, wijk of landschap, in zijn geheel wordt meegenomen.

Met betrekking tot het imago van de regio zijn er in de periode die deze literatuurstudie beslaat geen nieuwe onderzoeken verschenen. Publicaties met betrekking tot het imago van Groningen zijn wel verschenen in de eerste maanden van 2021, toen de eerste resultaten van de imagomonitor, ontwikkeld in opdracht van het NPG, openbaar werden. Het gebruik van deze imagomonitor is een mooie ontwikkeling, omdat er structureel mee gepeild wordt hoe bewoners van Groningen zelf over hun provincie denken en hoe buitenstaanders de regio zien. De eerste resultaten van de 'nulmeting' liggen in lijn met wat we al wisten uit eerder onderzoek: brede welvaart is in de provincie Groningen, met uitzondering van de stad Groningen, lager dan het landelijk gemiddelde. Bovendien is er qua beeldvorming nog een verbeteringsslag nodig, aangezien ondernemers Groningen weinig associëren met innovatief of internationaal. In een volgende inventarisatie zullen we de resultaten van dit nieuwe onderzoek meer in detail bestuderen en in context plaatsen. Voor de toekomst is een belangrijke vraag of het nieuwe imagoinstrument in staat zal blijken om een betekenisvol en invloedrijk aspect van de kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid van de regio af te lezen. Bovendien zal het interessant zijn in hoeverre deze nieuwe monitor inzicht geeft in de impact van NPG. Uiteraard geldt dat imago niet het hele verhaal is: meerdere factoren beïnvloeden leefbaarheid en de beleving van de leefomgeving (zie ook Hoofdstuk 6).

Welk erfgoed is de moeite waard om te behouden?

Vaak ad hoc afweging tussen behoud en innovatie

Hoewel we signaleren dat er verschillende initiatieven zijn die zich bezighouden met herstellen, versterken en bouwen mét behoud van de Groninger gebiedsidentiteit, zijn er relatief weinig publicaties verschenen over die unieke Groninger gebiedsidentiteit. Wij maken ons hier zorgen over. De Groninger cultuurlandschappen worden alomtorend genoemd en ook de wierden en dorpen zijn van uitzonderlijke kwaliteit, maar omdat er de komende jaren zulke ingrijpende en verstrekkende ruimtelijke en bouwkundige ingrepen worden gepleegd is het essentieel dat men zich blijft verdiepen in de vraag wat de waarde van erfgoed is en welk erfgoed de moeite waard is om te behouden. Een gebrek aan aandacht en consensusvorming op dit gebied zou er ook toe kunnen leiden dat verschillende partijen met heel verschillende kennis of informatie over de gebiedsidentiteit beleid maken. Ondanks de toenemende aandacht voor gebiedsidentiteit, wordt de afweging tussen het behouden van erfgoed en, bijvoorbeeld, innovatie dan alsnog ad hoc gemaakt. Wij pleiten dan ook voor extra aandacht voor het onderwerp: niet alleen in de vorm van onderzoek maar ook middels educatie en participatie.

Op basis van de beschikbare onderzoeken en rapporten en informatie over bestaande initiatieven, lijkt het ons in de toekomst wenselijk meer te investeren in onderzoek naar bouwen met behoud van erfgoed. Het zal de komende periode van groot belang zijn om gemeenten te ondersteunen bij hun werk in het opstellen van gebiedsbiografieën. De provincie gaat een nieuwe omgevingsvisie samenstellen. Hoe verhouden deze opgaven zich tot andere initiatieven die zich richten op behoud van Groninger erfgoed, vooral bij herstellen, versterken en bouwen? Het is voor het effectief ontwikkelen van beleid op gebied van identiteit en erfgoed essentieel om ook te investeren in kennisontwikkeling en in innovatieve methoden om de bestaande kennis beter te delen en benutten.